1886

ՏԵՏՐ ԱՒԱԶԻՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Ակնարկ մը հաղարակրութեան վրայ. — Նամակ Կարապետ Էֆէնտի Գարագաշի. — Նախնական կրթութիւնն ի Միացեալ-Նահանգս. — Յակոբ Զօպանեան. — Թորոս պէյ Ագնիւուր. — Կատուի մը յիշատիրք. — Վիւտ. — Առեւտրական աշխարհագրութիւն Եւրոպիոյ. — Աստէն երկու . . . --Վէպն ի Ծռանոս :

ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՑ

Եթէ մարդ Թուրնահայեաց ակնարկ մ'այսօր աչխարհիս վրայ ձգէ, Թուրնոյ ճիչ մ'ալ պիտ' արձակէ ցնծութեան՝ երկրի վրայ տեսնելով գրեթէ այնքան վայրեր որքան երկնակամարին վրայ կ'երեւին երեկոյին : Այդ լուսաւոր կէտերն՝ ուղղորդ է ըսել՝ քաղաքներն են, յորս կը ծաւալի գիտութեան լոյսն : Ու երկրիս այս տեսարանն ուղիղ գեղապայծառ է Թերեւս քան աստեղազարդ կամարին գիշերամառն այն տեսարանն : Յերկինս՝ աստեղք անջնջ յիւրեայ կ'ապրին, անջատօրէն անսահման տարածութեան մէջ կը Թաւալին. Յերկրի քաղաքք համայնք կապուած են միմեանց՝ մարդկային խմացականութեան ու աչխատութեան արդիւնքն եղող գետնաձիգ ու օդաձիգ մեսաղեայ նաւերը գիծերով, որք են փոխադրութեան ուղիին. — ուղիք փոխադրութեան ապրանաց ու գաղափարաց : Այս քաղաքին յեղմունք, այն ընկերութեան յեղափոխմունք, լոյսք գիտական համազգային ակմբաց ու յոյզք երկրագնտիս համօրէն ժողովրդոց, այդ զոյզ ու զուգահեռական գիծերուն վրայէն՝ անտես կամ տեսանելի կը Թռանին, Թըր-

թուացնելով ելեկտրացնելով մթնոլորտն ։ «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ» կը գոչէր Սաղմոսերգուն ։ երկրի համար , քաղաքակիրթ աշխարհին համար ալ ո՛չ ապաքէն պիտի կրնանք նոյնն ըսել , այսպէս թէ ոչ ակնարկ մը նետելով այն երկրաւոր հանճարեղութեանց վրայ , որք կը կոչուին Միացեալ-Նահանգք Ամերիկայի , Միացեալ-Գաւառք Զուիցերիոյ , Միացեալ-Պետութիւնք Գերմանիոյ , Միացեալ-Թագաւորութիւնք Մեծին Բրիտանիոյ ։ եւ վազվզուն այն հանճարեղութեանց վրայ , որք կը կոչուին Ֆռանսա եւ Իտալիա , ժողովուրդներ՝ մի ցեղով , եւ գրեթէ մի՝ լեզուով ու հանճարով , հուսկ ապա մի յաւիտեան՝ այն խորին աղեղցութեամբ զոր յայտնապարար գերազանց այս ազինք գործեցին քաղաքակրթութեան վրայ ։

Համառօտագոյն ակնարկ մը՝ ճգնաժամ այսպէս թ վերայ քաղաքակիրթ աշխարհին՝ ամենէն յառաջանեալներուն խակ հոգին , այո՛ , կը լնու յուսով ու լուսով ։ Իր երբեմն , անօպայ դաշտեր էին ուր կը կանգնին այժմիկ այդ քաղաքք ։ եւ վախան երկաթուղեաց դիծերուն , որք՝ երկարելով՝ կը կարճեցնեն ճանապարհներն եւ կը մերձեցնեն բարոյապէս ալ ժողովուրդներն , արեան գետեր կը հոսէին ծրխաչուանչ ու հեծեծաձայն ։ ուր վարսաներ կը բարձրանան այսօր , ծովահէնք անդադար կը թաքչէին Իր երբեմն թ խառարին ։ ուր դաստարանք կան հաստատուած , անդ տանջանարաններ տակաւրեալ կը տարածուէին ։ ուր տարրալուծից հալոցք կը բորբոքին այժմ , անդադար բոց կ՝արձակէին վայտակոյտք ։ ։ գեհենին ։ կանայք՝ տգէտ ու տխուր՝ կը խաչակնքէին ի տես բանաստեղծին ։ ժողովուրդք

կը դողային ի լուր անուան սատանային։ Մարդ եւ աշխարհ, ծով եւ ցամաք, բնաւք կերպարանափոխ եղած են այսօր. ահա կինն ուսեալ եւ ուսուցիչ, բանաստեղծ եւ խմաստասէր է, համալսարանաց վկայականներով բժիշկ եւ իրաւաբան է այսօր. եւ ահա մարդն, հալածելով սատանան, մարելով հրոտոն, ամեն վտասալր լուսաւորելով, ամեն անդունդի վրայէն կամուրջ մը ձգելով, գօրութեամբ հողմոց հետ եւ արագութեամբ երկնաթռիչ հաւուց հետ մրցելով, ալիքն ամրքելով ու չանթին արդիւլելով, քրքրելով երկրագունտին ու ժամանակին խաւերն, ամենափոքր հիւղէն մինչեւ ամենամեծ աշխարհներն իր քննութեան եւ կերպիւ իւիք իւր իշխանութեան ենթարկելով, ծանօթանալով իր ծագման, եւ՝ իր մեծութեան հետ՝ իր փոքրութեան ալ գիտակցութիւնն ունենալով, եղաւ մարդն՝ ի Մանդուայ կարապէն երանելալ Հալն.

Երանի՛ ում պատճառաց էից գիտաց զոլ խելամուտ,
Եւ զարհաւիրս ամենայն եւ զանողոք ճակատագիր
Եւ զանարգ տարտարոսի շրխնդ եւ շշուկ առ ոտն եհար (1)։

«Դեռ եւս... դեռ եւս... մարդն արժանի չէ լիովին այդ երանիին։» Անտարակոյս։ Սակայն երբ բաղդատենք ներկայն անցելոյն հետ, երբ մարդն՝ որպէս էն այսօր՝ համեմատենք մարդոյն հետ՝ որպէս էրն ի սկզբան, երբ ի կիսւ դնենք նախապատմական քաղաքակրթութեան հետ արդի քաղաքակրթութիւնն, որքան մեծ, որքան երկայն կը գտնենք ուղին՝ զոր արդէն ընթացած է կատարելագործեալ կենդանին։ Այդ ուղին այնքան երկար է թերեւս որքան ուղին այն, զոր կեանքն

(1) ՎԻՐԳԻԼԻՈՍ, Մշակականք։

ընթացած է յեսին բուսականէն սկսեալ մինչեւ ա-
ւաջին մարդն։ Եւ արդարեւ, ինչ է մարդն, որ
դեռ չկիած չէ քան, որ դեռ ընտանեցուցած չէ
չունն, որ ոչ տուն ունի դեռ, ոչ տաճար, ոչ գե-
րեզման. այսինքն չունի դեռ արուեստ, կրօնք եւ
իմաստասիրութիւն։ Ի՞նչ է նախնական մարդն՝
իննեւտասանեորդ դարու մարդոյն քով, որ ոչ միայն
հոգն եղունդով չը պեղեր, այլ որ դործիք՞ունի նոյն
իսկ կտրելու համար ու մաքրելու համար իր ե-
ղունդն. որ դործիք ունի չափելու համար արտոյ
եւ աստեղայ հեռաւորութիւնն. որ ոչ իրրեւ դոր-
ծիք կը դործածէ կիննն՝ հաւասար չան, այլ իրրեւ
ընկերուհի կը նկատէ զայն, իրրեւ մեերմուհի, իր-
րեւ տիրուհի. որ ոչ միայն արուեստ ունի, այլ եւ
տեսլական. որ ոչ միայն կրօնք ունի, այլ եւ կրօ-
նից իմաստասիրութիւնն. որ ոչ միայն տաճար կը
կանգնէ, այլ այդ տաճարին կամարներէն վեր կ'ըմ-
բռնէ Ցաւխտենականն. որ ոչ միայն յերկրի եւ յեր-
կինս աշխարհներ կը դտնէ, այլ եւ անդրագտոյն աշ-
խարհներ ալ կ'ընդունմարէ. որ ոչ միայն կը թոդէ
իր մեռեալներն, հակառակ նախնական մարդոյն որ
անոանոց նման դիակ մը կը համարի ննջեցեալն,
այլ եւ կ'արուաստուէ ննջեցելոյն վրայ, եւ յոդա-
ւոր ու կարդաւոր, եւ դեղեցիկ ու սրատպղեցիկ
լեղուաս կը խօսի հանդուցեալ բարեկամին հետ,
դագաղին վրայ, արեդական տակ, ընդմէջ մեայլ
փոսին եւ մչատիալ փարոսին, եւ կ'ըսէ, զոր օրի-
նակ. «Եղմ՛ուկ, բանս ահա եւ արուաստս ի վերայ
տապանիդ հեղուած, մինչ բազուածք ի մէնջ դուռզա-
նային զնուաս ածեալ՝ թէ ի լրումն իւրեանց ճա-
կատագրոյ, ձայն քո պերճախօս տալոյց էր նոցա

դղերագոյն ողջոյնն հրաժեշտի։ Յաւուր միում, ժպտիւ եւ արտասուօք, դխոստումն զոյն խոստացար ինձ դու։ Դարձն հեգնութիւն։ Նախ դու չուես չարաչար։ եւ որ ինչ կիս է լաւագոյն, եւ ի մեզ լաւագոյն, արդ ահաւասիկ ի չիրմիդ կընքեցաւ։ Գիտասցէ զէթ ամենայն ազ թէ քանիօն սիրեցար, եւ քանիօն սիրեցեր։ Ոչ անօգուտ ինչ ի փառս քո լիցի ասել թէ չեղեր դու միայն մեծ։» (1)

Ա՛յսպէս է մարդն այսօր։ Զայս օրինակ կը ղգայ, զայս օրինակ կը խորհի, զայս օրինակ կը խօսի, զայս օրինակ կը գործէ։ Ա՛յսպէս է եւ աշխարհս։ Լի է քաղաքներով որք կը բազմապատկին ու կը բարգաւաճին օր քան զօր։ Լի է քաղաքակրթութիւններով, որք բարեկրթական օրինօք կառավարու կը յաջորդեն՝ մին քան զմիւսն նշանաւոր ու հզօր։ Ա՛յս՝ հաստեալ քարէ գարուս մարդն է։ այս՝ յղկեալ քարէ գարուս մարդն։ այս՝ պղնձի գարուս մարդն։ այս՝ երկաթի գարուս մարդն։ Նա որ հաստանել միայն գիտէր, յաւաջադիմութենէ յաւաջադիմութիւն կամ յեղմանէ յեղում՝ եկած հասած է բարձր այն վիճակին, ուր ոչ միայն հաստանել, ոչ միայն յղկել, ոչ միայն ճաղել, այլ եւ հաստել, այլ՝ ըսէի ստեղծագործել գիտէ։ Ա՛յն էակն, որ ստեղծագործութեան վրայ աքանչանալ խակ ոչ էր կարող, ոչ միայն սիեզերայս մէն մի աքանչելիքներն ուրոյն ուրոյն կը գիտէ եւ կը գաւաճ կը գնահատէ, այլ եւ ինքն խակ ստեղծիչ մ՛է դրեթէ. ինքն խակ ստեղծիչ մ՛է։ Եւրոպ եւ Ամերիկա իւր ստեղծումն

(1) ԲՕԼ ՊԼԻ, Կամպենդայի ձառն, հրաշակերտ մը Ջուանաայի գրադարանից հանուեսաց։

են. իւր ստեղծուածն են արհեստական, դեղարուեստական ու գրական այնքան հրաշակերտներ. իւր ստեղծուածք են Իլիականն ու Պռոմեթէ, Պարթենօնն ու Միլոյի Աստղիկն, Տիրամօր տաճարն ի Բարիզ եւ Սուրբ Պետրոսի տաճարն ի Հռոմ, եւ Աստուածային կատակերգութիւնն եւ վերջին դատաստանն, եւ Համլէտն եւ Յիսուսի Քրիստոսի նմանութիւնն, եւ Նոր գործարանն եւ Հանրագիտարանն, եւ Լէվիաթանն եւ Սէն-Կօթտառն, եւ Ֆոհյշուձն եւ Մեֆիստոֆիլն. եւ կառքն՝ որ կը սուլէ եւ կը սուրայ եւ սիրոյ սիրելոյն ի ժողովուրդս առիթ կ'ըլլայ. եւ նաւն, որ օդոց մէջ սեւ գիսակ եւ ջուրց վրայ ծիր ապխտակ ետեւէն ձգելով, գործքերով ու գործօղներով բեռնաւորեալ՝ անդնդոց վրայ կ'ընթանայ ապահով. եւ երկաթուղին՝ գիծ միութեան ընդ մէջ երկրաց. եւ երկաթ դրիչն՝ գիծ միութեան ընդ մէջ ազգաց. եւ անհամար գործիք հատման կամ հաստման. եւ գործիք նրբագինք, որք փափուկ մատանց ներքեւ կը թրթռացնեն սրտին թելերն եւ կը բարձրացնեն հոգիները. այս՛, մարդոյն ստեղծուածքն են սոքա բոլոր:

Կը հայիմ այս գործոց, կը հայիմ մարդոց, ազգաց եւ աշխարհաց. եւ անիրաւ եւ ամպարիշտ կը գանեմ, ո՛ ժողովուղ, բանքդ՝ որք կը հնչեն ունկանս անդադար. «Ես հայեցայ ես յամենայն արարս իմ զոր արարին ձեռք իմ, եւ ի վաստակս զոր վաստակեցայ առնել, եւ ահա ամենայն ընդունայնութիւն է եւ յօժարութիւն ոգւոյ. եւ ոչ ինչ է առաւելութիւն ի ներքոյ արեգական...: Եւ ատեցի ես զամենայն վաստակս իմ զոր Յանացայ ընդ արեգակամբ, զի թողում ես զնա մարդոյ՝ որ լինելոց է յետ իմ:»

ԼԱՄԱՆՈՒՆ

Սիրելի բարեկամ,

Ողբս ի վերայ երկու տարփալի եւ վաղամեռիկ լուսահեաց արձագանդ դառաւ աղնիւ եւ զգայուն սրտիդ մէջ եւ պատասխանեցիր ինձ յիմաստալից եւ ի դեղեցկաբան ամաթերթիդ այնպիսի խանդաղատագին կերպով մը՝ որ յուզեցայ մինչեւ ի ներքսագոյն խորս սրտիս : Ի նշան անկեղծ երախտագիտութեան վասն գոլոշալից վշտակցութեանդ , համէ , ազաչեմ , ընդունել զյեռադայ տաղս լամարտինեի՝ զոր Ջանացի իմովսանն յեզուել ի հայ , իբր միակ պատասխան արժանի սրտառուչ ուղերձիդ :

«Երկինք եւ սիրտ իմ օրհնեսցեն զքոյդ խորհուրդ մըտաց.
Ողբա՞ս դու ընդ իս՝ զոր ինչ ի բաց առ չինէն մահ.
Ո՜հ, ի զորոյդ խանդաղանացդ հեղեալ արտօսր
Լիցի անգին մարգարիտ. . . :

Առաջի Աստուծոյ զայն կախեսցէ հրեշտակ սըրտիդ
Յարտափայլել լուսազարդեալ շողով երկնիցըն նըշուլից.
Եւ արտասուս խընդութեան ըեզ հաստատէ փոխան լալեացդ՝
Ողորմութեան քոց աչաց. . . : »

Առանձինն չնորհապարտ եմ դարձեալ վասն բարեկամական յիշատակութեանդ այն նեղսրտաստութեան խօսքերուն՝ որովք հաճեցար պատասխել պիս երբեմն՝ իմաստասէնն եւ հռչակաւորն Լամարտին , այլ պաշտամամ անկեղծութեան , հրաժարիմ ի թարգմանութենէն՝ զոր խոստացաբ պատասխան ընծերցողացդ : Դիտելով դիտեմ ես , ասաղ , թէ ինչ արժէ անունս . « իսկ թէ (վիպոյ ղերկինս կոչեմ բանիս) իսկ թէ « եւ ընդ բերան անդամ չէր եկեալ երբէք իմ ա- « նուն . պնդացուած իսկ աւուրց իմոց տայի մտա-

« դիւր՝ եթէ էր հնար հետախաղաղ ծածկել եւ զա-
« նունն եւ զանուանակիրս ի հոգ լուսթեան՝ ան-
« չջունչ անդանօր եւ աստէն անյիշատակ . . . : »

Մնամ, ազնիւ եւ սիրելի բարեկամ, բազում յարդանօք,

Բէրա, 26 Դեկտեմբեր 1885

Քոյդ անձնանուէր
ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Ի ՄԻԱՑԵԱԼ-ՆԱՀԱՆԳՍ

Գ. (1)

Առ մեզ, երեւմտից օրէնքն է որ ամեն տարի կը բանայ հանրային կրթութեան նախարարին՝ իւր պաշտօնէութեան ծախուց հարկաւոր վարկերն. եւ նախատեսեալ ծախքերն՝ հաստատից ընդհանուր ազբիւրներէն կը հոգայուին. հանրային եկամտից մէջէն որոշ մաս մը չէ յատկացած սոյն մասնաւոր ճիւղին: Ի Միացեալ-Նահանգս՝ ընդհակառակն՝ օրէնսդիրն որոշած է մի անգամ ընդ միշտ նախնական կրթութեան բաժինն: Այս կրթութեան ծախուց համար վերապահած է հանրային հարըստութեան մէկ մասն: 1785 եւ 1787ի օրինայ համեմատ, ազգային հողերուն երեսուն եւ վեցերորդ մասն է. ուխտատուներորդ մասն է 1848էն ի վեր հիմնուած նահանգաց մէջ: Այս հողերն անվաճառելի են, եւ իրր 75 միլիոն հարիւրակալ տարածութիւն ունին. իրենց արժէքն անընդհատ կ'աւելնայ: Այս հողային հարստութիւնն՝ առաջին եւ ամենէն նշանաւոր կալուածական տարրն է դպրոցական եկամու-

(1) Շարունակութիւն:

տին : Այսօր կրնանք ըսել եւս տակն եւ մաքսային այլ եւ այլ հարկեր · հուսկ ուրեմն մասնաւորաց անհաշուելի նպաստներն , որոնց վրայ դադարմար չունինք ի գոյանալ : Այսպէս , միմիայն Պ · Բիլգօրի նուէրներուն դումարն 2 միլիոնի եկամուտ մը գոյացուցած է · եւ միմիայն 1882 տարւոյն մէջ այս կերպով վարժարանաց արուած դումարք՝ ըստ Դաստիարակութեան Ազգային դիւանին՝ 7 միլիոն տալարէն աւելի են , այլ իբր 2 միլիոն ու կէսն նախնական կրթութեան համար :

Այսքան առատ հաստութիւք օժտեալ այս նախնական կրթութիւնն ամեն աստիճանի մէջ եւս անվնասրեք ձրի է : Ամերիկեան դրութեան մէկ այլ էական յատկանիշն ալ այս ձրիութիւնն (gratuité) է : Ամէն տղայ , մանչ թէ աղջիկ , կրնայ՝ մանկական դպրոցէն մինչեւ վարժարանական դպրոցն՝ հնգետասան տարի ընդմիջիլ ձրիապէս ամենակատարեալ կրթութիւն : Գալով պարտաւորութեան (obligation) սկզբունքին , ասի՝ որպէս ամեն տեղ՝ չէ հաշտ ամերիկեան բարեխառնութեան · ուստի եւ ամեն նահանգի մէջ ընդունուած չէ : Տասնեհինգ վարժարան միայն կը համրուին , յորս պարտաւորիչ ըլլայ կրթութիւնն : Այդ սկզբունքին աւելի նպաստաւոր են մեծ քաղաքներն · իսկ չամախաւիի փոքր քաղաքք եւ դիւղօրէք աննպաստ են այնմ : Դիտողութեան արժանի է նաեւ թէ , նախնական դպրոցներու դասակարգին մէջ՝ ազատ (այսինքն մասնաւոր) վարժարանք յոյժ անճոռնի տեղ մը կը գրաւեն : 1882ին , 6 էն 16 տարեկան իբր 12,500,000 տղայոց մէջէն , 10 միլիոնէն աւելին հանրային վարժարանաց մէջ արձանագրուած էին · Մաս-

նաւոր վարժարանք կարի դժուարաւ կրնան տակալ այնքան հզօրապէս կազմաւորեալ հանրային կրթութեան մ'ընդդէմ։ Սակայն տեսանք թէ, անհատական ազատութիւնն եւ սոսկական նախադրծութիւնն՝ այս հանրային կրթութեան մէջ բոլորովին տարբեր դեր մը կը խաղան քան առ մեզ։

ՎԱԽԱՆ

Զը հասաւ ծերութեան՝ Յակոբ Էֆէնտին ալ Զօպանեան։ Ուշիմ ու համեղ այս անձն՝ իր ազնուաբարոյութեամբն յանկուցած էր զամենեսին, եւ ապգային գործոց յամախակի մասնակցութիւն էր ունեցած։ Իր արժանընտիր կողակցին հետ՝ մեծ խնամ տարած էր եւ կը տանէր իր զաւակաց բարւոք դաստիարակութեան ու կրթութեան։ Իր որդւոց մին՝ Տիգրան Էֆէնտի Զօպան՝ պաշտօնարար է Բ. Դրան Արտաքին գործոց նախարարութեան. միւսն ի Բարիզ կ'աւարտէ բժշկական ուսուցիներն եւ կը խոստանայ վայելուն ապագայ. դստերց մին՝ վսեմաշուք Գաբրիէլ Էֆէնտի Նորատունկեանին է կին. միւսն՝ Օրիորդ Եւփիմ Զօպան՝ քերթուհի մ'է ծանօթ սրտին, ուր՝ քերթողական ընտանեաց կոչմէն՝ ցաւակցութեան տող մ'ուղղեց Լոյս օրաթերթին մէջ Շողեր ու Ցողեր բեղուն բանաստեղծն։

Այս դառն կորստեան համար եւ մեք կը յայտնեմք մեր խորին ցաւակցութիւն՝ Զօպանեան կիւմիւշճեան եւ Նորատունկեան ընտանեաց։

ԹՈՐՈՍ ՊԷՅ ԱԶՆԱՒՈՒՐ

Բ

Ահդ, լո՛ւռ, ըընա՛ր: Թո՛ղ որ օրէնք կատարուին.
Թո՛ղ տառապուել մայրն, եւ ըզհայր Ը՛ղ ողբալ:
Թո՛ղ Լուկրէտն այժմ, եպիկուրոսն ու Տարուին.
Ե՛ւ դու հեծէ. հեծեծէր ո՞չ վեհն Յոբ ալ:

Լա՛նք եւ հեծե՛նք: Զի՞ փոյթ Ը՛տրսօսն հեղուկ մ՛է.
Թէ սաղմն էր մարդ, Ը՛է չէ յերկինս . . . . .
Թէ յանասնոց սերիս, Ը՛ առիւծ՝ մեծ մուկ մ՛է,
Թէ շարժուում են ծին, կեանք, վախճան որպէս հեծ:

Լա՛նք, զի կաթիլն ազի՝ մեր յաչս երեւի:
Տապանին վրայ լա՛նք եւ պահենք զորոնաւ:
Սըրբենք զարտօսր, մեռն եւ եղբարց: Աւելի
Նըման շողա՛նք, է՛ զի ծըփի՛նք որպէս նաւ. . . :

Վա՛հ, Թորոս պէյ . . . Աշնան շընչէ գըրե՛ն հով.
Մայրիկդ յարկեղցն հանէ մուշտակդ, հասս գուլպայն.
Վա՛հ, վաղ մեռա՛լդ, մոռցաւ հէ՛գ մայրդ Ը՛է՝ բահով
Բեզ յօրինուէր հողէ ծածկոցն որ մընայն:

Մոռցաւ հէ՛գ մայրդ Ը՛է, անսարսուռ եւ անվիշտ,
Հալած մարմին, ցըցուած կըմախ, գանկ դատարկ,
Մըրջնոց կամուրջ, որդանց սեւ բոյն, յոտայս միշտ,
Պիտի մնայիր — ո՛չ իսկ լըսեալ զիւր ձայնարկ. . . :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

(ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԻՇԱԳԻՐՔ)

Պարտ ակն յուզուեցաւ Նորայր Բիւզանդացին: Ծաներ էին յաչխարհիկ բարքառ Բառադիրքն՝ որ իւր օգուտն անտարակոյս ունենայ սիտի՝ չերեւցաւ տակաւին. եւ Նորայրն ամեն մարդու ձեռքն է: Հին հայերէնի Հանդիսին հրատարակութիւն անտարակոյս ամենէն աւելի սիտի նպաստէ Բիւզանդացւոյն բառագիրքին սպառման,

որավհետեւ յետ այսորիկ թարգմանութիւնք հին հայերէնով պիտի կատարուին. Թօքմիչէս հին հայերէնով պիտի ճառատէ, գործառութք ու նաւագք ու դիւանագանք ու դնծուհիք հին հայերէնով պիտի խօսակցին իրենց մէջ եւ իրենց յաճախորդաց հետ... Աւաղ, բազում թիւրիմացութիւնք տեղի պիտ' ունենան: Այլ ինչ օգուտ. այս է կարգն անճանչ երկուց, որք քանի ուսումնասիրած են մարդկութեան ընթացքն եւ լեզուաց օրէնքն...:

Այլ ես բառարաններու վրայ պիտի խօսէի: Օսմ. լեզուի երիտասարդ այլ մեծանուն ուսուցիչ մը՝ որ եւ պետական պաշտօնարար է՝ Մեծապատիւ Աբդիկեան Էֆէնտին ալ ձեռնարկած է Թրքերէնէ յաշխարհաբար Բառարանի մը հրատարակութեան, — ումմ ձեռամբ չէ պաշտօնակցի մը հետ ունեցած իւր լեզուապայքարն: Հարուստ գործ մ'է ասիկ, եւ կուգայ մեծ թիւրի մը ընել. իւր լեզուով, որ՝ արդէն ըսինք՝ աշխարհաբար է, եւ իւր գինով (միայն հէս ոսկի է բաժանորդագինն) համայնից մատչելի է այն գործն: Օսմանեան լեզուն ուսանողաց համար անհրաժեշտ են այն կրկին բառադիրք, Ղուաեէթ-իւլ-լուղաթն եւ Արիկեան Բառարանն:

Հիմայ կը մնայ ժամանակակից ազգային ախանաւոր անճանչ բառագիրքն յօրինել, որպէս ի'ընէ Լեւմինա Ֆրանսական ազգին համար: Սակայն, այսպիսի հրատարակութեան մը համար բաժանորդ գտնելէ յառաջ, պէտք է նախ գտնել... Դիոգենէսի լապտերն, որ անտարակոյս՝ իրեւ հին բան՝ հին հայերէնի Հանդիսին հիմնադրաց հնաոտանին մէջ կը գտնուի:

Կարդացէք այդ հին հայերէնի Հանդէսն, որ հրատարակման լուրն ներքին բերկրութիւնն մ'ազդած է գրաթարասէրս սիրտս: Այլ մանաւանդ ուսէք նոր լեզուներ. մանաւանդ անգլիերէնն, որ՝ առեւտրական ու գրական լեզու մ'ըլլալէ զատ՝ հզօրագոյն լեզուն այսօր կը գտնայ, չնորհիւ

Սալ կամ Սօլզպրիի ճարտարագոյն քաղաքականութեան : կը յանձնարարեմ ձեզ երկու նոր թերակատուածներ. Բանալի անգղիական լեզուի ի գ. Պաղտասարեանէ, եւ Տեսական ու գործնական թերականութիւն անգղիերեն լեզուի ի Յ. Մանդակուհիէ : երկրորդն նոր գործ մ'է բոլորովին. առաջինն գործն արդէն հասած է Բ. տպագրութեան, եւ երկրորդէն ուելի բարձր գին ունի :

ՎԻՇՏ

Ցուրտամ տեսնեմ շրջունդդ անշարժ,
Աչդդ յանծանո՛ծ կեց սեւեռած,
Ոչ ասեմ բեզ. « Ի բանս անվա՛րժ. »
Զասեմ. «Հոգին է քո սառած. »
Այլ տըրտմի՛մ.
Քեզ առաւել եւս յարիմ...:

Ցուրտամ լըռին, աչք յարտասուս,
Խորհիմ խաւա՛ր իմ նըստիին,
Եւ մըրմնջեմ մերձ երգս անյո՛յս,
Ասես. «Ցամաք ես. երգդ է հին. »
Եւ տըրտմի՛մ.
Մընա՛ս բաւեաւ, ո՛ Սէր իմ...:

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մեծ ձարտարարհեստական հնշանակութիւնք(1) են՝ կեդրոնական եւ հիւսիսային Եւրոպիոյ մէջ՝ վուշ(2) եւ կանեփ(3), ճակնդեղ(4), ձիթաւոր ունդք(5), ծխախոտ(6). Ամերիկէի մէջ՝ ծխախոտն հիւսիսային կողմն, եւ երկրին շատ կողմերն գետնախնձորահեղուկք(7), բամբակ(8) եւ շաքարեղէգ(9). Ասիոյ մէջ՝ բամբակ ի Հնդկաստան, ի Չինաստան, յԱսիական

(1) Cultures industrielles. (2) Lin, *խրկև*. (3) Chanvre, *խևիվիր*. (4) Betterave, *բանճար*. (5) Graines oléagineuses. (6) Tabac. (7) Arachites. (8) Coton. (9) Canne à

Տաճկաստան, հնդկանեին հիւսիսային Հնդկաստանի (Indoustan) մէջ, ձիթաւոր տունկը[10] ի հարաւային եւ յարեւմտեան Ասիա, լեղակ[11] եւ ափիոն[12] ի Պենկալա, չաքարեղէգ ի Հնդիկս (Indes) եւ ի Զին. Ովկիանիոյ մէջ բամբակ, չաքարեղէգ, ծխախոտ, լեղակ յԱրշիպելագոսին Մալէզեան. Ամերիկայի մէջ ծխախոտ, բամբակ, չաքարեղէգ եւ ներկատունկը[13]։

Անգղիոյ, Գաղղիոյ, Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ գործարան[14] պահած են իրենց հին համբաւն. այլ նոր երկիրներ, ուր հողոյն գոյքն արժէքին պատճառաւ արտադրութիւնն աճման կ'ըլլայ, Ռուսիա, Աւստրալիա, Լարլադայի Նահանգք, Բարեյուսոյ գլխոյն գաղթականութիւնք, ընդարձակ տեղ մը գրաւեցին Եւրոպական վաճառանոցին մէջ։

Զինի, ճարմնի, Պարսկաստանի եւ փոքր Ասիոյ մետաքսեղէն[15] հաւասարակշիռ կը լեցնեն Ֆռանսական եւ Իտալական արտադրութեան պակասն։

Անտառ[16] եւ ծառակերպ տնկոց մշակութիւն[17], առանց իսկ հաշուելու բամբակենին, թէյենին, խահուենին, թթենին, եւ այդին ամենակարեւոր դեր մը կը խաղան հասարակաց տնտեսութեան մէջ։ Եւրոպիոյ բարեխառն կողմանք ունին իրենց պտղատու ծառերն եւ իրենց ձբեխնձորենիներն[18]. տաք կողմերն ունին իրենց ձիթենիներն, իրենց նարնջենիներն, իրենց կիտրոնիներն. Ռուսիան եւ Սկանտինաւեան իրենց անհուն անտառներն չամիի եւ եղեւինի (220 միլիոն հարիւրամեայ՝ Եւրոպիոյ 280 միլիոն հարիւրամեայ տարածութեամբ անտառաց վրայ)։ Ամերիկէն ունի իւր նարնջենիներն, իւր արմաւենիներն, իւր ձիթարմաւենիներն[19], իւր խիժենիներն[20], իւր խայտանոմիի եւ անկակաղնիի անտառներն[21]. Ասիան ունի իւր կեդրոններն, իւր

---

sucre. (10) Plantes oléagineuses. (11) Indigo, չիվիս. (12) Opium. (13) Plantes tinctoriales. (14) Laine. (15) Soie, (16) Forêts, (17) Cultures arborescentes. (18) Pommiers à cidre. (19) Palmiers à huiles. (20) Gommiers. (21) Forêts de thuyas et de chê-

արմաւենիներն, իւր կարծրափայտիներն(22), *իւր հնդեղէններն*(23), *իւր հնդընկուզիներն*(24)· *Ովկէանիան ունի իւր համեմատաւերն*(25), *իւր հացատաւերն ու ձգախէժի ծառերն*(26), *իւր տենդածառերն*(27)· *Հիւսիսային Ամերիկան՝ իւր հսկայ անտառներն եղեւինեաց, սոճեաց, կաղնեաց, իւր դղջիներն*(28), *իւր մահոգենիներն ու կամպկենիներն*(29)· *Հարաւային Ամերիկան՝ իւր նորանշենիներն*(30), *իւր բանանենիներն*(31), *իւր ներկագործական եւ երեսագործական փայտերն*(32), *իւր ռետնարեր ծառերն*(33) (*ձգական խէժ, եւն*), *իւր ծառակերպ պտերներն*(34) *եւ իւր քինքինածառերն*(35)։

Համառօտիւ, Եւրոպան միայն գրեթէ ամրոջ կասկած չէ, եւ հողային բերքերն՝ եթէ հողն ամեն կողմ ալ նոյն գործունէութեամբ մշակուէր որով Անգլիա եւ ի Պելճիա կը մշակուի՝ աշխարհի բաւիղն այսօրուան Եւրոպիոյ բնակիչներէն քառապատիկ աւելի մարդ պիտի կրնար։

ՎՐԻՊԱԿ.— Հանդիսիս փորձերն ամենայն ուշադրութեամբ սրբագրելով հանդերձ՝ նորեն կը սպրդին մեր աչքին առջեւ, զորս չեմ ուզեր յաջորդ թուոյն մէջ՝ ընթերցողաց ուշիմութեան վստահելով։ Սակայն պարտիմ ուզել թուանշանի սխալ մը սոյն *Առեւտրական աշխարհագրութեան* առաջին մասին մէջ սպրդած. «Հոս մարդ գլուխ 18 է 20 հազարակրամ» տպուած է (էջ 216). ուղիղն է «18 են 28»։

ԱՍՏԷՆ ԵՐԿՈՒ . . .

(IL Y A DEUX CHOSES ICI-BAS)

Ա Ր Ն Ա Ր Ի Ն Ա

Աստէն երկու բան կան ։ Ողջոյն տիզերը
Զուռին երբեք ինչ այնոցիկ զուգական ։

---

nes liéges. (22) Bois de teck. (23) Bambous. (24) Cocotiers. (25) Arbres à épices. (26) Arbres à pain et à caoutchouk. (27) Eucalyptus. (28) Erables. (29) Bois d'ecajou et de campêche. (30) Cacaoyers. (31) Bananiers. (32) Bois de teinture et d'ébénisterie (33) Essences résineuses. (34) Fougères arborescentes. (35) Quinquinas.

Սէր եւ այր՝ դոցա միոյն են տարերք.
Իսկ միւսոյն մէջ համայն երկինքն, ո՜հ, միշտ կան։

Աստէն երկու բան կան աննիւթ եւ անհուն.
Ցոգւոցդ ելնէ մին , եւ փրթթի միւսն յաչուիդ ։
Ցայգ տանի զայնս, այսէն դառնան ընդ այգուն.
Այդ երկու բանն են — քո նըւազն ու ժըպիս։

Աստէն երկու տենչանք ունիմ: Այն է մին՝
Թէ ... տապանիս վըրայ գաս լալ եւ երգել.
Եւ՝ հայելով յաստղն որ տայ լոյս իմ շիրմին՝
Ժըպտիլ այնմիկ — հոգւակս ա՜նդ է բրնակել...։

1886 Յունուար 4

ՎԷՊՆ Ի ՖՌԱՆՍԱ

Վէպն ի Ֆռանսա՝ պալզագէն դուրս՝ գերազանցեց.
Սուբ վերլուծութեամբ — Ազէնտալ.
Զուարթախոհութեամբ (humour) — Շանֆլէօռի.
Զոր դիտողութեամբ — Տիւռանդի.
Բանից չքեղութեամբ — Ֆլօպէռ.
Դիւրազգայութեամբ — տը Կօնգուռ.
Զօրութեամբ — Զոլա.
Անտաւոր անօսրութեամբ — Հիւսման.
Աբուեսակեալ չնորհաբանութեամբ — Տօտէ.
Դատարկ ու տափակ իրականին ուսումնասիրութեամբ — Ռօա, Ալէքսիս, Տէրուէ, Մէտա, Հէնիք.

Ո՞վ պիտի տայ վերջին վիպաց իրենց երգիծական ընդարձակ նշանակութիւնն. — Անտարակոյս Հիւսման: Եւ մոռացնութեան (Fantaisie) մէջ՝ իւր գործերէն դատելով՝ ամենաբարձր պիտի սաւառնի գրագէտ մ'ամենազօտ, վարպետ ի դեւատհաս վիպասանս, Էլէմիւռ Պուռժ։

ԲՕԼ. ՄԱՌԿՐՈՒԴ